

Rozkvet gréckej filológie a gramatiky v Rímskej ríši v dobe Marka Aurelia

Jana Grusková

Katedra klasickej a semitskej filológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava
jana.gruskova@uniba.sk

Kľúčové slová: starogrécky jazyk, grécka gramatika, grécka filológia, Marcus Aurelius, Rímska ríša, Apollónios Dyskolos, Ailios Héródianos

Key words: Ancient Greek, Greek Grammar, Greek Philology, Marcus Aurelius, Roman Empire, Apollonius Dyscolus, Aelius Herodianus

Hlbšie poznanie kultúrneho vývoja v rímskom impériu v 2. storočí po Kr. patrí do širšieho rámca našich kultúrnych dejín. Rímska ríša (Imperium Romanum) siahala vtedy až po územie dnešného Slovenska. Jej hranice (Limes Romanus) chránila na severe rieka Dunaj. K hraničným rímskym lokalitám patrili Petržalka, Rusovce (Gerulata) či rímsky vojenský tábor v Iži pri Komárne, opevnený bod na ľavej strane Dunaja.

Cisár Hadrianus (r. 117 – 138), vynikajúci vojvodca a štátnik, kládol dôraz na zabezpečenie hraníc ríše. Jeho nástupca, múdry a čestný Antoninus Pius (r. 138 – 161), v tom pokračoval. Počas jeho panovania žila Rímska ríša v mieri a prosperite. No pokojné časy vystriedalo obdobie vojen za vlády jeho adoptívneho syna a nástupcu Marka Aurelia Antonina (r. 161 – 180). Aj keď bytostne nerád, strávil tento filozof na tróne veľkú časť svojho života v bojoch na obranu hraníc ríše, predovšetkým proti vpádom germánskych kmeňov do impéria na Strednom Dunaji počas tzv. markomanských vojen, ktoré trvali približne v r. 166 – 180 po Kr. Tieto kmene – na území dnešného Slovenska Markomani a Kvádi – útočili na Rímsku ríšu zo severu a ničili jej územie a dôležité vojenské tábory. Cisár ich s pomocou niekoľkotisícovej armády odrazil späť za Dunaj, dokonca následne podnikol rozsiahlu ofenzívu a úspešne obsadil časti územia za Dunajom, čo viedlo k úvahám o vzniku nových provincií. Zámer však prekazili nepokoje v iných častiach ríše, mor v rímskom vojsku a smrť cisára, ktorý mu v roku 180 po Kr. podľahol.

Cisár Hadrianus bol veľkým milovníkom gréckej kultúry, skutočným filhelénom, čo sa prejavilo v množstve významných aktivít, ktoré vyvíjal na jej podporu v oblasti umenia, literatúry aj architektúry v Ríme aj v jeho provinciách. Antoninus Pius bol na rozdiel od svojho predchodcu na poli kultúrnej a náboženskej politiky skôr zástancom konzervatívneho prístupu a zdôrazňoval rímske tradície a rímsku kultúru. Nová vlna filhelénstva prichádza s Markom Aureliom (nar. 121 po Kr.). Aj pre neho, tak ako prv pre Hadriana, ktorého priazni sa od detstva tešil a ktorý ho určil za nástupcu svojho nasledovníka Antonina Pia, bolo kultúrne dedičstvo gréckej civilizácie predmetom obdivu a zdrojom veľkej inšpirácie. Marcus Aurelius mal pozoruhodné vzdelanie v gréckom jazyku a literatúre. Bol nadšeným stúpencom stoickej filozofie. Pre svoje filozofické úvahy, *Myšlienky k sebe samému* (*Tὰ εἰς ἑαυτὸν*, 12 kn.), ktoré začal písať na území dnešného Slovenska – „v zemi Kvádov nad Granou“, teda nad Hronom (ἐν Κουάδοις πρὸς τῷ Γρανούῳ) –, si zvolil práve gréčtinu (gr. vyd. Dalfen, 1979, 2. vyd. 1987); Farquharson, 1944, repr. 1968; slov. preklad Okál, 1943). Kniha je považovaná za jedno z najvýznamnejších diel antickej gréckej literatúry.

Priaznivá atmosféra v Rímskej ríši v 2. storočí po Kr. zásadne prispela k rozvoju gréckej kultúry v tomto období. K oblastiam, ktoré vtedy dosiahli významný rozkvet, patrili aj grécka filológia, gramatika a jazykoveda (pozri Matthaios, 2015; Svoboda a kol., 1973). Ich vedecké počiatky siahajú hlboko do minulosti.

Prvé stopy nachádzame v úvahách raných gréckych filozofov. Tí sa najprv venovali teoretickým problémom jazyka, napr. či slová existujú od prírody (φύσει) ako prirodzený obraz vecí, alebo ich veciam dali ľudia na základe dohody (θέσει). Praktické gramatické otázky sa dostávajú do pozornosti až neskôr; prvé pokusy o ich riešenie sa spájajú predovšetkým s činnosťou sofistov v 5. storočí pred Kr. Tieto počiatkové úvahy a názory poznáme iba nepriamo, napr. prostredníctvom zmienok u Platóna, ktorého vlastné gramatické názory a výklady môžeme sledovať priamo v jeho dielach. Výrazný pokrok v mnohých oblastiach na poli bádania o jazyku urobil Platónov žiak Aristotelés. No k definitívnemu vyčleneniu gramatiky ako samostatného vedného odboru dochádza až v helenistickom období.

V helenistických centrách gréckej kultúry v 3. – 2. storočí pred Kr. narástla potreba analyzovať, vysvetľovať, komentovať a odborne interpretovať diela starej literatúry a ich jazyk (homérske eposy *Ilias* a *Odyseia*, diela lyrickej a dramatickej poézie a i.), čo viedlo k formovaniu filológie a jazykovedy. V tejto oblasti vynikli dve školy: škola v ptolemaiiovskej Alexandrii v Egypte (Zénodotos z Efezu, Aristofanés z Byzantia, Aristarchos zo Samothráky) a škola v maloázijskom Pergame (Kratés z Mallu). Alexandrijská škola hlásala názor, že medzi obsahovými kategóriami myslenia a formálnymi kategóriami jazyka existuje izomorfizmus, že v jazyku vládne obsahovo-formálny paralelizmus, poriadok, *analógia*, zatiaľ čo stoici, u ktorých sa gramatika naďalej prelínala s filozofiou, vyzdvihovali skôr *anomáliu*, t. j. zastávali tézu, že v jazyku prevláda nepravidelnosť a nerovnomernosť (Chrysispos, Kratés z Mallu).¹ Zásadným bol ich prínos k vypracovaniu odbornej gramatickej terminológie (k problematike pozri u nás napr. Svoboda a kol., 1973; Ondruš, 1975; Marko, 2017).² V alexandrijskej škole vynikol Aristarchos zo Samothráky (asi 216 – 144 pred Kr.).

Uvedený spor sa odrazil v odborných spisoch. Analogisti sa usilovali bohatstvo jazykových foriem usporiadať do skloňovacích, časovacích a iných paradigmatických schém, a tak vypracovali pravidlá a vzory, zatiaľ čo anomalisti dokazovali, že pravidlá a vzory majú mnoho výnimiek. Oba prístupy boli prínosné a viedli k vypracovaniu komplexného opisu gréckeho jazyka. Tento opis potom slúžil ako model nielen v rímskom prostredí na opis gramatiky latinského jazyka, ale aj neskôr pri opise národných jazykov v Európe. Je preto nadmieru poľutovaniahodné, že sa väčšina diel gréckych gramatikov stratila. Kladné stránky bádania obidvoch škôl spojil vo svojom diele Aristarchov žiak Dionysios Thrax (Διονύσιος ὁ Θραῦξ, asi 180/170 – 90 pred Kr.), pôvodom pravdepodobne z Alexandrie, kde žil a pracoval. Vo svojom diele *Techné grammatiké* (Τέχνη γραμματική), *Náuka o gramatike*, predstavil učebnicu gramatiky, v ktorej sa pokúsil uviesť do systému vtedajšie poznatky o gréckom jazyku; sústredil sa najmä na učenie o písmenách, hláskach, slovných druhoch a flexii (ed. Uhlig, 1883; k autorstvu pozri Erbse, 1980; Muchnová, 2009). Dielo sa stalo štandardnou učebnicou gréčtiny na jeden a pol tisícročia a zároveň vzorom pre rímskych gramatikov. Gramatická terminológia Dionysia Thraka sa v zásade používa dodnes (pozri u nás napr. Šibal, 2014). Po úvodných výkladoch o rozdelení gramatiky sa výklad zameriaval na hláskoslovie a tvaroslovie, nie však na skladbu (syntax). Tá sa stala o dvesto rokov neskôr predmetom bádania iného alexandrijského gramatika, Apollónia Dyskola, práve v období rozkvetu gréckej filológie a jazykovedy v Rímskej ríši za vlády filhelénskych cisárov.

Apollónios Dyskolos žil a tvoril asi v prvej polovici 2. storočia po Kr. Na podklade prác predchádzajúcich generácií gramatikov ďalej rozvinul grécku jazykovedu, a to do neobyčajnej šírky a hĺbky, a významne prispel k systematizovaniu jej poznatkov (pozri Blank, 1993; Cohn, 1895; u nás napr. Ondruš, 1975). Zoznam diel, ktorý uvádza byzantský slovník Suda z 10.

¹ Tieto prístupy anticipovali teoreticko-metodologické problémy modernej jazykovedy.

² Vzácné sú informácie o učení stoikov a ich prínose do jazykovedy v diele Diogena Laertia (3. st. po Kr.), veľkú hodnotu majú aj sekundárne odkazy u rímskych gramatikov, napr. u Prisciana; doklady o Chrysippovi nachádzame napr. u Galéna (129 – cca. 216 po Kr.) (pozri Buzássyová, 2016).

storočia pod heslom *Apollónios z Alexandrie, nazvaný Dyskolos* (α 3422 Adler, 1928, I, s. 308–309), je do istej miery mätiaci. Uvádzajú sa v ňom totiž časti väčších diel ako samostatné spisy a nie je kompletný, keďže viaceré diela, ktoré sú doložené inde, ako aj tri kratšie zachované spisy tu chýbajú (Cohn, 1895, s. 136). Napriek tomu môže tento zoznam poslúžiť na ilustráciu tematického záberu a obsahovej pestrosti Apollóniovej vedeckej tvorby: *O rozdelení slovných druhov* (4 kn.); *O syntaxi slovných druhov* (4 kn.); *O slovese* (5 kn.); *O tvaroch slovies končiacich na -μι* (1 kn.); *O mene* (1 kn.); *O menách podľa dialektu*; *O nominatívne mien ženského rodu* (1 kn.); *O odvodených slovách*; *O komparatívoch a O dialektoch dórskom, iónskom, aiolskom a attickom*; *O homérskych figúrach*; *O lživom rozprávání*; *O zmenách slov*; *O nutných prízvukoch* (2 kn.); *O chybných prízvukoch* (1 kn.); *O prozódiiach (prízvukovaní)* (5 kn.); *O hláskach*; *O predložkách*; *O Didymovom diele o presvedčivých slovách* (?); *O skladaní slov*; *O dvojznačných výrazoch*; *O slove „τις“*; *O rodoch*; *O prídychoch*; *O privlastňovacích tvaroch*; *O konjugácii*. Mnohé z početných spisov Apollónia Dyskola sa stratili, veľká časť z nich pravdepodobne už pomerne skoro. Iba štyri diela sa zachovali vcelku alebo z väčšej časti: *O zámene*³; *O spojkách* (v neúplnej podobe a s interpoláciami); *O príslovkách* (v skrátenej a poškodenej podobe) a rozsiahle dielo *O syntaxi* (Περὶ συντάξεως; eds. Schneider – Uhlig, 1878, 1910 [= *Grammatici Graeci II*]).⁴ Z ostatných diel máme iba fragmenty alebo iba názvy, a tak zostáva nejasné, čo presne bolo ich obsahom. Cenné informácie poskytujú autorove odkazy na vlastné diela, dôležitým prameňom sú zmienky u neskorších gramatikov. Apollóniove spisy sa vyznačujú pomerne zložitým, miestami nejasným štýlom.

Apollóniova *Syntax* je jediným systematickým traktátom z obdobia antiky na danú tému, ktorého text poznáme. V prvej knihe stanovuje slovné druhy (τὰ μέρη τοῦ λόγου) a ich poradie, zdôrazňuje prednosť mena (ὄνομα) a slovesa (ῥῆμα) pred ostatnými slovnými druhmi, potom sa venuje syntaxi člena. Druhá kniha sa zaoberá syntaxou zámene. V tretej knihe Apollónios rozoberá náuku o jazykovej kongruencii a inkongruencii; nasleduje syntax slovesa. Obsahom štvrtej knihy je, či skôr bola, syntax predložiek, prísloviak a spojok; jej väčšia časť sa však nezachovala.

K mnohým otázkam priniesol Apollónios Dyskolos nové poznatky a pohľady (Blank, 1993; Ondruš, 1975, s. 84–85). V náuke o slovných druhoch pokladal za základné flektívne kritérium, t. j. delenie na ohybné a neohybné slová. Podal inú charakteristiku pádov ako tradícia pred ním. Pri výklade o slovese poukázal na to, že časové formy slovesa vyjadrujú aj aspekt, t. j. vid slovesného deja. Aj na jeho tvorbu mal silný vplyv stoicizmus a strácala sa v nej ostrá hranica medzi analogistami a anomalistami. Z historického hľadiska patrili jeho úvahy k prvým pokusom o riešenie problémov pomenovaním ich povahy a vytváraním prostriedkov na gramatickú analýzu (pozri u nás Marko, 2017).

Apollóniova *Syntax* sa zvykne pokladať za vrcholné dielo starogréckej gramatickej činnosti. Stala sa autoritou. Mala veľký vplyv na neskorších gramatikov ako gréckych, tak aj rímskych. Apollóniov systém dominoval počas celého stredoveku až do 15. storočia. Bol základom aj pre Prisciana (začiatok 6. st.) a jeho dielo *Institutiones grammaticae* (*Základy gramatiky*), ktoré predstavuje most medzi antickou a stredovekou vzdelanosťou (o jeho vzťahu ku gréckym vzorom pozri napr. Buzássyová, 2016, s. 219–220).

V usilovnom bádání na poli náuky o jazyku nezaostal za Apollóniom ani jeho syn Ailios Héródianos (pozri Schultz, 1912; Dyck, 1993, s. 772–794; Dickey, 2014). Podľa údajov anonymného životopisu, ktorý sa zachoval v niekoľkých verziách, sa Héródianos narodil

³ Veľmi vydarený pohľad do problematiky poskytuje v našom kultúrnom a jazykovom prostredí diplomová práca Jana Hřibala Apollónios Dyskolos a jeho spis Περὶ ἄντωνυμίας. Úvodní studie a komentovaný překlad části textu, ktorá vznikla pod vedením doc. Dr. Dagmar Muchnovej v Ústavu řeckých a latinských studií Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe (pozri Hřibal, 2012).

⁴ Uvedené tri menšie spisy sa zachovali iba v jednom stredovekom rukopise, ktorý je aj pre spis *O syntaxi* hlavným svedkom rukopisnej tradície.

a vyrástol v Alexandrii, kde študoval u svojho otca. Apollónios bol prísny a náročným učiteľom. Neskôr, za vlády Marka Aurelia, odišiel Héródianos do Ríma. Podľa tohto časového údaja možno jeho život a tvorbu datovať do druhej polovice 2. storočia po Kr. V Ríme usilovne pracoval, a tak si získal pozornosť a priazeň cisára. Héródianos napísal najprv spisy o prozódii, t. j. náuke o prízvuku, homérskych eposov *Ilias* a *Odyseia* (Περὶ Ἰλιακῆς προσωδίας; Περὶ Ὀδυσσειακῆς προσωδίας) a o prozódii atičtiny (Περὶ Ἀττικῆς προσωδίας) a potom vytvoril rozsiahle dielo Περὶ καθολικῆς προσωδίας (*Všeobecná náuka o prízvuku*, lat. *De prosodia catholica*), v ktorom systematicky vyložil všeobecné pravidlá prízvukovania v gréčtine; pozornosť venoval aj ostatným javom súvisiacim so zvukovou podobou slov (ako prídych, dĺžka). Prinajmenšom vznik posledného spisu zrejme inicioval samotný Marcus Aurelius. Dielo, ktoré Héródianos venoval cisárovi, malo 20 kníh a obsahovalo popri pravidlách o kladení prízvuku a výnimkách aj veľké bohatstvo ďalších poznatkov. Jeho mohutný rozsah však narážal na problémy pri tradovaní textu (rozmnožovaní v podobe odpisov), a tak sa už pomerne skoro začali vytvárať kratšie znenia a výťahy, až sa napokon dielo celkom stratilo. Zachovalo sa iba prostredníctvom dvoch rozsiahlejších výťahov (gr. *epitomé*) a množstva fragmentov, citátov, excerptov, prepracovaní a poznámok u neskorších autorov (v scholiách a komentároch k antickým dielam, v etymologikách, lexikónoch a pod.). Východiskom pre rekonštrukciu tohto diela je *epitomé*, ktorá sa v odbornej literatúre spravidla uvádza pod menom Ps.-Arcadius (pozri najnovšie vydanie Roussou, 2018). Dôležitým je aj prepracovaný výťah od Ióanna Filopona z Alexandrie (6. st. po Kr.; ed. Xenis, 2015). Podobný osud mali takmer všetky Héródianove diela. Jediné, ktoré sa zachovalo celé, je spis *O nepravidelných (ojedinelých) slovách* z morfológického hľadiska (Περὶ μονήρους λέξεως; ed. Papazeti, 2008). Zároveň sa pod Héródianovým menom tradovalo množstvo spisov, ktoré sa dnes všeobecne nepovažujú za jeho vlastné; v niektorých prípadoch sa o autorstve stále ešte diskutuje (pozri Dickey, 2014).

Rekonštrukcia diela Ailia Héródiana je preto obzvlášť náročná. Snahy Augusta Lentza, ktorých výsledkom bola trojzväzková edícia v *Grammatici Graeci* v rokoch 1867, 1868, 1870 (= GG III), napriek enormnému úsiliu a bohatej erudícii editora nepriniesli očakávané výsledky. Na jednej strane sa Lentz nemohol opierať o kvalitné vydania textov nepriamej tradície, na druhej strane sa mu na početných miestach nepodarilo dostatočne starostlivo vybrať z množstva komplikovaného a pomerne neprehľadného materiálu neskoršej gramatickej a výkladovej spisby to, čo by sa s istotou dalo prisúdiť Héródianovi. Svoje postupy nezdokumentoval vždy dostatočne transparentne, takže je používateľ nútený pátrať po zdrojových textoch a nanovo ich vyhodnotiť. Lentz do svojho vydania, ktoré napriek uvedeným nedostatkom stále predstavuje dôležité východisko pri skúmaní Héródianovho diela, zahrnul nasledujúce spisy. Ich prehľad môže poslúžiť na ilustráciu tematického záberu a obsahovej pestrosti Héródianovej vedeckej činnosti: *Všeobecná náuka o prízvuku (prozódii)*; *O vlastných menách, prídavných menách a všeobecných podstatných menách*; *O dvojakej kvantite*; *O prídychoch*; *O attickej prozódii (O prízvuku v attičtine)*; *O prozódii (prízvuku) u Homéra: O prozódii (prízvuku) v Iliade a O prozódii (prízvuku) v Odyseii*; *O zmenách slov*; *Komentár k Didymovmu spisu o zmenách slov*; *O skladaní hlások*; *O pravopise*; *O nevyslovovanom iota (t. j. iota mutum)*; *O menách*; *O skloňovaní mien*; *Komentár k Apollóniovmu spisu o rodoch*; *O slove ὄδωρ*; *O slove ζῶς*; *O konjugáciách*; *O tom, že sa nie všetky slovesá ohýbajú vo všetkých časoch*; *O participiách*; *O ἦν*; *O slovesách*; *O slovesách na -μι*; *O zámenách*; *O adverbiách*; *O figúrach*; *O odvođeninách od mien*; *O odvođeninách od slovies*; *O jednoslabičných menách*; *O manželstve a spolunažívaní*; *Symposion*; *Návrhy na riešenie problematických slov*; *K Apollóniovmu úvodu*; *O nepravidelných (ojedinelých) slovách*. Pod niektorými názvami sa v Lentzovom vydaní nachádza iba jeden-dva či niekoľko málo fragmentov.

Ailios Héródianos nanovo spracoval poznatky o fonetike, predovšetkým o prízvuku, a o flexii. Venoval sa otázkam tzv. pathológie (πάθη τοῦ λόγου), oblasti vedeckého bádania, ktorá zahŕňala javy hláskovej, morfológickej i nárečovej zmeny v slovách vychádzajúc zo základnej

formy, otázkam ortografie, menného a slovesného ohýbania, slovotvorby, fonológie a mnohým ďalším. Aj on vychádzal z prác predchádzajúcich gramatikov (napr. Filoxena, Tryfóna, svojho otca Apollónia Dyskola a iných), z ktorých čerpal a s ktorými vo svojich dielach nezriedka polemizoval. Vďaka Héródianovi sa nám mnohé výsledky vedeckého skúmania starších generácií zachovali aspoň nepriamo. Héródianos všetko opisoval jasne a vyčerpávajúcym spôsobom, takže sa prirodzene stal dôležitým prameňom pre nasledujúce storočia. Vďaka veľkému vplyvu na gramatickú, lexikografickú, výkladovú, ale aj inú literárnu produkciu neskoršieho obdobia sa zvykne pokladať za jedného z najväčších gréckych gramatikov. Treba však starostlivo skúmať, ktoré poznatky prevzal od starších autorov a aké stanovisko k nim zaujal, do akej miery pracoval a postupoval originálne, podľa pevných princípov vedeckého bádania a pod.

Nesmieme zabúdať na skutočnosť, že bolo všeobecnou tendenciou vo vývoji gramatiky v rímskom období usilovne zbierať to, čo vytvorili predchádzajúce generácie. Je preto dôležité bližšie spoznať a lepšie pochopiť prístupy gramatikov k selekcii poznatkov, jednotlivé procesy selekcie a postupy pri systematizácii poznatkov a stanoviť vzťahy medzi jednotlivými vrstvami a úrovňami textu. Gramatici pritom používali na ilustráciu javov príklady a citáty z literárnych diel, ako to môžeme sledovať u Ailia Héródiana. Ich práce mali totiž slúžiť v prvom rade na pochopenie literárnych textov, ktoré sa čítali. Nie je ľahké zistiť, akým spôsobom cirkulovali príklady a citáty, či, resp. do akej miery ich napr. Héródianos prevzal od svojich predchodcov a nakoľko boli výsledkom jeho vlastného štúdia. Je potrebné podrobnejšie skúmať motiváciu ich výberu z hľadiska tradície, sémantiky, gramatickej relevantnosti k téme a funkčnosti.⁵

Slabiny Lentzovej rekonštrukcie Héródianovho diela sa v oveľa jasnejšom svetle ukázali pred niekoľkými desaťročiami, keď klasický filológ a byzantológ Herbert Hunger v jednom gréckom rukopise z 10. storočia, uchovávanom v Rakúskej národnej knižnici vo Viedni, objavil fragmenty z troch kníh Héródianovho diela *Περὶ καθολικῆς προσῳδίας*, a to v znení, o ktorom bolo možné sa domnievať, že by mohlo predstavovať stratený grécky originál (Hunger, 1967, s. 30). Héródianov text bol na prelome 12. a 13. storočia zotretý a na pergamen bol napísaný text nový, čím vznikol palimpsest. Hunger vylúštil a vydal asi 15 – 20 % pôvodného textu. V súčasnosti pracuje tím odborníkov na odkrytí a analýze zostávajúcich častí. Očakávané výsledky výrazne prehĺbia naše poznanie o tomto gréckom gramatikovi.⁶

Diela Apollónia Dyskola a Ailia Héródiana sa stali kľúčovými pre celé nasledujúce obdobie. Apollónios sa stal autoritou v teoretických a syntaktických otázkach a jeho syn Héródianos v otázkach prozódie, t. j. náuky o prízvuku (pozri Probert, 2006), a v morfológii. Títo grécki učitelia z Alexandrie bývajú považovaní za posledných veľkých lingvistov staroveku. Na nich spočíva celá gramatická veda neskoršieho obdobia (Cohn, 1912).

V 2. storočí po Kr. pôsobili na poli gréckej gramatiky aj mnohí iní učitelia, no naše informácie o nich sú, okrem malých výnimiek, značne fragmentárne. V tomto období dosahuje vrchol tzv. atticizmus. Išlo o klasicistické hnutie v gréckej próze, ktoré sa začalo formovať asi od 1. storočia pred Kr. a ktoré hlásalo návrat k jazyku a slohu starých attických autorov 5. a 4. storočia pred Kr. (ako napr. Lysias, Démosthenés, Isokratés, Thukydidés, Xenofón). S tým súvisel aj rozvoj lexikografie. V atticizme bolo viacero smerov.

⁵ Skúmaniu uvedených vedeckých otázok sa chce autorka tejto štúdie spolu s Barborou Machajdíkovou (Katedra klasickej a semitskej filológie FiF UK v Bratislave) venovať v rámci riešenia projektu Analýza procesov selekcie a systematizovania poznatkov v gréckej filológii počas jej rozkvetu v Ríme Marca Aurelia.

⁶ Autorka tejto štúdie je jedným z editorov viedenských fragmentov Héródianovho diela. Spolu s klasickými filológmi, špecialistami v danej oblasti, Klausom Alpersom (Hamburg), Oliverom Primavesim (Mníchov) a Nigelom Wilsonom (Oxford), roky pracuje (pod vedením Otta Krestena z Rakúskej akadémie vied) na postupnom odkrývaní vzácneho textu. Na zviditeľnenie zmazaného a prekrytého rukopisu sa pritom používajú najnovšie metódy multispektrálneho digitálneho snímania (pozri Grusková, 2012; Grusková, 2013).

K alexandrijským učencom patrilo v 2. storočí po Kr. aj gramatik a metrik Héfaistión a (pravdepodobne v tomto období aj) gramatik Valerius Harpokration (Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων). Okolo roku 190 pôsobil v Aténach ako profesor rétoriky Iulius Pollux (Ιούλιος Πολυδεύκης), pôvodcom z Naukratidy v Egypte, ktorého lexikón, tzv. *Onomastikon* (10 kn.), je cenným zdrojom informácií o živote v antike, ale aj o gréckom jazyku. Bol súčasníkom a protivníkom gramatika Frynicha z maloázijskej Bithynie, prísneho atticistu, ktorý tiež pôsobil v Aténach. Iulius Pollux oproti nemu uznával širší kánon klasických autorov a viac variantov, ktoré sa vyskytovali v literatúre. Z tohto obdobia pochádza aj dielo nazvané v modernej dobe *Antiatticista*, hoci ide o atticistický slovník. Jeho autor schvaľuje všetky tvary, ktoré používajú atticí autori. Učiteľom Marka Aurelia bol gramatik Alexandros z Kotyaeia (70/80 – cca. 150 po Kr.), autor diela o používaní attictiny. Aj u dobových vedcov zameraných na iné oblasti, napr. Galéna (129 – cca. 216 po Kr.) či Sexta Empeirika (koniec 2. st. po Kr.), nachádzame cenné informácie o jazyku a početné citáty a odkazy, ktoré pomáhajú zrekonštruovať staršie štádiá vedeckého bádania, najmä stoikov (pozri u nás Buzássyová, 2016, s. 56, 60 – 62, 66, 70, 77, 79).

Štúdia je prvým z príspevkov autorky, ktorých cieľom je uviesť do slovenského prostredia problematiku špecializovaného výskumu zameraného na dôkladnejšie spoznanie gréckej filológie a gréckej gramatiky v antike a na jej dedičstvo v našom kultúrnom priestore.

Literatúra:

- BLANK, D. L. (1993): Apollonius Dyscolus. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II: Principat*, Bd. 34/1. Berlin – New York: De Gruyter, s. 708–730.
- BUZÁSSYOVÁ, E. (2016): *Od hlasu k hláske. Z dejín antickej náuky o reči*. Bratislava: Vydavateľstvo UK.
- COHN, L. (1895): Apollonios 81. In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE), II, 1, stĺpce 136–139.
- DALFEN, J. (1979, 2. vyd. 1987): *Marci Aurelii Antonini ad se ipsum libri XII*. Leipzig: Teubner.
- DICKEY, E. (2014): A Catalogue of Works Attributed to the Grammarian Herodian. In: *Classical Philology*, 109/4, s. 325–345.
- DYCK, A. R. (1993): Aelius Herodian: Recent Studies and Prospects for Future Research. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II: Principat*, Bd. 34/1. Berlin – New York: De Gruyter, s. 772–794.
- ERBSE, H. (1980): Zur normativen Grammatik der Alexandriner. In: *Glotta*, 58/3-4, s. 236–258.
- FARQUHARSON, A. S. L. (1944, repr. 1968): *The Meditations of the Emperor Marcus Aurelius*. Oxford: Clarendon Press.
- GRUSKOVÁ, J. (2012): Further steps in revealing, editing and analyzing important Ancient Greek and Byzantine texts hidden in palimpsests. In: *Graecolatina et Orientalia*, 33-34, s. 69–82.
- GRUSKOVÁ, J. (2013): Aspekty moderného výskumu textovej tradície antických autorov. In: E. Borodňanská – E. Juríková – F. Šimon (eds.): *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis 1*, s. 58–67.
- HŘIBAL, J. (2012): *Apollónios Dyskolos a jeho spis Περί ἀντωνυμίας. Úvodní studie a komentovaný překlad části textu*. Diplomová práca. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- HUNGER, H. (1967): Palimpsest-Fragmente aus Herodians Καθολικὴ προσῳδία, Buch 5–7, Cod. Vindob. Hist. gr. 10. In: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*, 16, s. 1–33.
- LENTZ, A. (1867, 1868, 1870): *Herodiani technici reliquiae* (Grammatici Graeci III). Vol. 1. Leipzig 1867; Vol. 2, Fasc. 1. Leipzig 1868; Vol. 2, Fasc. 2. Leipzig 1870.
- MARKO, V. (2017): *Štyri antické argumenty o budúcnosti náhodnostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- MATTHAIOS, S. (2015): Greek Scholarship in the Imperial Era and Late Antiquity. In: F. Montanari – S. Matthaios – A. Rengakos (eds.): *Brill's Companion to Ancient Greek Scholarship*, Brill, s. 184–296.
- MUCHNOVÁ, D. (2009): *Dionysios Thrax a jeho autorství Technē grammatikē*. In: M. Kulhánková – K. Loudová (eds.): *Epea pteroenta*. Brno: Host, s. 250–261.

- OKÁL, M. (1943): *Marcus Aurelius: Myšlienky k sebe samému*. Preložil M. Okál. Martin: Matica Slovenská (pozri aj *Marcus Aurelius: Myšlienky*. Preložil M. Okál. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1976; *Marcus Aurelius: Myšlienky k sebe*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2006).
- ONDRUŠ, Š. (1975): Kapitoly z dejín jazykovedy. I. Staroindická a starogrécka jazykoveda. In: *Jazykovedný časopis*, 26/1, s. 73–87.
- PAPAZETI, Ai. (2008): *Κριτική έκδοση και σχολιασμός του έργου Περί μονήρους λέξεως του γραμματικού Αιλίου Ηρωδιανού (2ος αι. μ. Χ.)*. Diss. Thessaloniki.
- PROBERT, Ph. (2006): *Ancient Greek Accentuation. Synchronic Patterns, Frequency Effects, and Prehistory*. Oxford: Oxford University Press.
- ROUSSOU, S. (2018): *Pseudo-Arcadius' Epitome of Herodian's De Prosodia Catholica. Edited with an Introduction and Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- SCHNEIDER, R. – UHLIG, G. (1878, 1910): *Apollonii Dyscoli quae supersunt* (Grammatici Graeci II). Vol. 1: *Apollonii scripta minora* (ed. R. Schneider). Leipzig 1878; Vol. 2: *De constructione libri quattuor* (ed. G. Uhlig). Leipzig 1910; Vol. 3: *Librorum Apollonii deperditorum fragmenta* (ed. R. Schneider). Leipzig 1910.
- SCHULTZ, H. (1912): Herodians 4. In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE), VIII, 1, stĺpce 959–973.
- SVOBODA, L. et al. (1973): Gramatika. In: L. Svoboda et al. (eds.), *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia 1973, s. 217 – 218.
- ŠIBAL, M. (2014): Koncepcia slovotvorby v Τέχνη γραμματική Dionysia Thraka. In: *Sambucus*, 10, s. 23–31.
- UHLIG, G. (1883): *Dionysii Thracis Ars grammatica* (Grammatici Graeci I). Leipzig: Teubner.
- XENIS, G. (2015): *Iohannes Alexandrinus: Praecepta Tonica*. Berlin – Munich – Boston: De Gruyter.

Summary

The flourishing of Greek scholarship and grammar in the Roman Empire in the time of Marcus Aurelius

In the second century A.D., the Roman Empire stretched to the territory of present-day Slovakia, with the Danube forming its border in this region (Limes Romanus). Alongside the river, the Romans constructed a system of fortified points (e.g. Gerulata), and during wars against invading Germanic tribes under the emperor Marcus Aurelius (161 – 180 A.D.) they even penetrated, for a short time, into the areas on the left bank. For Marcus Aurelius, “a philosopher on the throne”, as well as the Roman emperor Hadrian (117 – 138 A.D.), the Greek cultural heritage was an object of admiration and a source of great inspiration. In this favourable atmosphere, various areas of Greek culture flourished, among them scholarship, grammar and linguistics. Especially, works of two grammarians from Alexandria, father and son, became crucial for the following centuries: Apollonius Dyscolus and Aelius Herodianus. They have been considered the last great linguists of antiquity. The article aims at bringing results of research focusing on Greek grammatical texts of this period to Slovak readers.

Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA 1/0733/18, Koncepcia antickej gramatiky v gramatografickej tradícii 17. – 18. storočia na území dnešného Slovenska a v širšom európskom kontexte (vedúca projektu L. Buzássyová) a projektu VEGA 1/0812/18, Latinská slabika v diachronickom a typologickom kontexte (vedúca projektu B. Machajdtková).